

Seminar i Parkveien 45, onsdag 17. oktober 2018

Direktør Guri Hjeltnes, HL-senteret

Statsminister, statsråder, kjære alle sammen,

HL-senteret fikk høsten 2016 i oppdrag av Justisdepartementet å utrede myndighetenes behandling av tre grupper etter andre verdenskrig;

- Barn der en eller begge foreldrene var medlem av Nasjonal Samling
- Krigsseilere som ble internert i Marokko og fransk Nord- og Vest-Afrika
- Kvinner som hadde relasjon til tyske soldater

Med andre ord, tre svært forskjellige grupper av mennesker. Både når det gjelder utfordringer, livsbetingelser og sanksjoner fra det norske samfunnet etter krigen.

HL-senterets utredning ble levert våren 2017. Mandatet var å gi innsikt i hvordan norske myndigheter behandlet disse gruppene etter andre verdenskrig. Mandatet lød :

«Utredningen skal redegjøre for hvilke handlinger myndighetene foretok eller unnlot å foreta seg overfor de tre gruppene. Gruppenes særegne historie må tas i betraktning i utredningen. Det skal beskrives i hvilken grad gruppene, eller deler av gruppene, har kommet i en særlig uheldig stilling og blitt påført skade eller ulempe på grunn av myndighetenes handlinger. Redegjørelsen bør, om mulig, anslå hvor mange som tilhørte disse gruppene, og som eventuelt ble rammet av myndighetenes håndtering.»

Utgangspunktet for oppdraget var henvendelser fra ulike personer og grupper til norske myndigheter, som man da valgte å samle i en utredning. Det er selvsagt umulig å gå inn på alt om disse tre gruppene innen en tidsramme på 15 minutter. Utredningen har ligget tilgjengelig på regjeringen.no i mer enn et år.

Jeg er i dag bedt om å legge vekt på de såkalte «tyskerjentene». Derfor innledningsvis kun kort om de to andre gruppene.

NS-barna

Det er ingen tvil om at mange av NS-barna opplevde etterkrigstiden som svært vanskelig. Under okkupasjonen hadde de i noen grad vært beskyttet ved at foreldrene tilhørte landets

eneste lovlige parti. Som NS-tilknyttet sto familiene under beskyttelse av den tyske okkupasjonsmakten. Da frigjøringen kom, ble situasjonen snudd opp ned.

Pågrepelser og arrestasjoner av NS-medlemmer skjedde ofte i hjemmet, i blant kunne barn ble vitner til at en forelder ble arrestert og forsvant fra hjemmet. Inndragelse av formuer og økonomiske sanksjoner rammet hele familier. Barn ble dermed indirekte straffet for handlinger de var uskyldige i. Mange har levd med skam og skyldfølelse hele livet, og i mange tilfeller et uoppgjort forhold til sine foreldre. Dette har preget familier helt fram til vår tid.

I selvbiografier og personlige beretninger har man kunnet lese om taushet, utenforskap og stigmatisering. Det har kommet fortellinger om trakassering og vold. Mange NS-barn opplevde å bli lastet for foreldrenes valg.

Men, som samfunn kan man ikke med sikkerhet si om barna ble utsatt for diskriminering også fra *myndighetenes* side.

Det finnes spor i litteraturen som tyder på at det ble iverksatt enkelte sanksjoner i skolen, som utestengelse og utvisning. Men hvor mange som ble utsatt for dette, eller i hvilket omfang det foregikk, vites ikke. Det er fortsatt behov for systematisk forskning før vi kan si noe sikkert om myndighetenes behandling av NS-barna.

Internerte krigsseilere

Så noen få ord om de internerte krigsseilerne. I 1940 lå nærmere 700 norske sjøfolk i havn i fransk-kontrollerte Marokko og Nord- og Vest-Afrika. Da det tyskvennlige Vichy-regimet overtok makten i Frankrike ble disse tatt i fangenskap og internert. En del klarte å rømme, men i 1941 – 1942 var det fortsatt mellom 230 og 240 norske sjøfolk igjen i disse områdene. De fleste satt i leire under fryktelige kår.

Etter krigen ble de, i likhet med krigsseilerne for øvrig, mer eller mindre ignorert i det norske samfunnet. Lidelsene de hadde gjennomgått ble verken sett eller forstått. Denne erfaringen delte de med alle andre norske krigsseilere.

I august 2013 ba daværende forsvarsminister Anne-Grete Strøm-Erichsen om unnskyldning på vegne av den norske stat for behandlingen de norske krigsseilerne fikk etter andre verdenskrig. Unnskyldningen omfattet alle sjøfolk på norsk handelsflåte under andre verdenskrig, og selvsagt også de internerte sjøfolkene i Afrika.

Tyskerjentene

La meg nå gå over til den gruppen som det handler om i dag, kvinner som hadde en personlig relasjon, i en eller annen form, i kortere eller lengre tid, til en eller flere tyske soldater.

Hvem var disse kvinnene?

De utgjorde en sammensatt gruppe. De fantes over hele landet, uten andre fellestrekk enn at de mellom 9. april 1940 og 8. mai 1945 hadde ett eller flere forhold til representanter for okkupasjonsmakten, eller ble mistenkt for å ha det. Det later til at mange av kvinnene var relativt unge, tidlig i tjueårene, kom fra relativt beskjedne kår, og at mange arbeidet ved tyske institusjoner i Norge. La meg imidlertid understreke at vi har et svært begrenset materiale å bygge disse slutningene på, og at vi trenger mer kunnskap for å kunne si noe autoritativt om hvem kvinnene var.

Anslagene over antallet tyskerjenter har variert. Et anslag utredningen landet på er at mellom 30 000 og 50 000 norske kvinner hadde forhold til tyske menn mellom 1940 og 1945. Det ligger i sakens natur at det ikke er mulig å komme med eksakte tall på et slikt område.

Situasjonen var uoversiktlig. Freden var kommet og brakte løs. En merkelapp på en såkalt «tyskertøs» kunne være basert på faktisk viten om hennes adferd og omfang med fienden, og den kunne være basert på løse rykter og mistanker. Forholdet kunne bestå i alt fra øyekast, kinobesøk, lett flørting til seksuelle forhold.

Over 300 000 tyske soldater var stasjonert i Norge under krigen (en topp juli 1943 358 000 tyskere). Det var et betydelig antall i en befolkning på tre millioner. På mange mindre steder, ikke minst i Nord-Norge, var de tyske militære i kraftig overtall. Mange oppholdt seg i Norge over lengre tid, og det var ikke uvanlig at de ble innkvartert i norske familier. Det var under slike omstendigheter uunngåelig at det ble kontakt mellom okkupant og okkupert.

I motsetning til frontkjemperne og NS-medlemmene, begikk ikke disse kvinnene lovbrudd. Likevel ble de etter krigsslutt gjenstand for en rekke sanksjoner fra myndighetenes side. De ble arrestert, internert, oppsagt, utvist og fratatt sine norske statsborgerskap. Mange ble også offentlig mishandlet uten at gjerningspersonene ble straffet.

La oss gå nærmere inn på noen av straffetiltakene.

Tvangsklipping

Vi har alle sett fotografier av tyskertøsene som ble overfalt og tvangsklippet. Aksjonene foregikk ofte på brutale måter, og tidvis ledsaget av seksuell vold.

I mange tilfeller var det utslag av ren gatejustis, med myndighetenes stilltiende godkjenning. Men også medlemmer av hjemmefronten og norske soldater kunne gjøre seg skyldige i grove overgrep. Andre hjemmefrontfolk og politi forsøkte å stoppe gatas justis. Noen av sakene ble anmeldt til politiet, men de ble ofte henlagt, også der overgriperne selv tilsto forholdet.

Tvangsklippingen var i strid med norsk lov. Samtidig ble aksjonene, som det sto i enkelte domsavsigelser, ansett som «en naturlig og sunn reaksjon blant den ungdom som hadde holdt stø kurs i de vanskelige årene».

Forskningen indikerer med andre ord at fysiske angrep på kvinnene i noen grad ble gjennomført med myndighetenes forståelse og uformelle aksept, selv om de rent formelt ikke var tillatt.

Oppsigelser

Flere av kvinnene som arbeidet i det offentlige mistet sine stillinger eller ble presset til å si opp selv. Her ble de behandlet på lik linje med NS-medlemmer, angivere og andre tyskvennlige. Det ble opprettet egne granskningskomiteer, som skulle granske ansatte i offentlig sektor som var mistenkt for å ha opptrådt unasjonalt under okkupasjonen.

En prosess kunne starte med at Hjemmefrontens representant på en arbeidsplass fikk tips om en mistenkt «tyskerjente» fra kvinnens kolleger. Kvinnen ble deretter på anmodning suspendert uten lønn, uten videre undersøkelser, og uten at hun fikk anledning til å forklare seg. Mens hun var utestengt ble forholdet gransket med sikte på avskjedigelse. Den prosessen tok vanligvis flere måneder og endte vanligvis med at kvinnen ble oppsagt.

Internerings

Flere tusen kvinner ble internert på grunn av antatte relasjoner med tyske menn. Internering ble brukt framfor fengsling, fordi kvinnene ikke hadde brutt noen lov og derfor ikke kunne straffes i juridisk forstand. Det ble opprettet egne interneringsleirer for dem rundt om i landet, blant annet på Hovedøya utenfor Oslo.

Statsborgerskap og utvisning

En del kvinner ble fratatt sitt statsborgerskap og utvist fra landet.

Dette skjedde med hjemmel i den såkalte ekteskapsanordningen, som ble innført i august 1945. Med den ble norske kvinner som hadde giftet seg med tyske menn definert som tyske statsborgere og kunne dermed utvises fra landet. Norsk lov ga ikke adgang til å utvise norske borgere.

Mellom 1940 og 1946 ble det inngått mellom ett og tre tusen ekteskap mellom norske kvinner og tyske menn. Dette tiltaket rammet derfor svært mange.

Det er verdt å merke seg at bestemmelsen kun gjaldt kvinner, og ikke de 28 norske mennene som i samme tidsrom hadde giftet seg med tyske kvinner. De mistet verken sitt statsborgerskap eller ble utvist fra riket.

Et år senere, i 1946, ble ekteskapsanordningen inkludert i lovverket. Det var daværende forsvarsminister Jens Christian Hauge som la fram lovforslaget i Stortinget. Han uttalte i den forbindelse at det ville være «støtende på den alminnelige rettsfølelse å la kvinner beholde statsborgerskapet etter å ha «giftet seg med fienden». I innlegget sitt sa han følgende:

«Det er lite rimelig at norske kvinner som under krigen har inngått ekteskap med tyskere her i landet, fortsatt må betraktes som norske borgere. Størsteparten av disse kvinnene har ved sin omgang med okkupasjonsmaktens soldater og tjenestemenn opptrådt på en høyst uverdigg måte. I og med at de inngår ekteskap med tyskere, bør deres politiske tilknytning til Norge være brutt. Og det er meget ønskelig at de forlater vårt land så snart som mulig.»

Avslutningsvis

Mange nordmenn var involvert i ulike former for norsk-tyske forhold under okkupasjonen. De var ikke få som profiterte økonomisk gjennom understøttelse av den tyske krigsindustrien. De bidro direkte til den tyske krigsinnsatsen og tjente seg rike på det.

Kvinner som hadde personlige relasjoner til tyskere kan neppe sies å ha bidratt til den tyske krigsinnsatsen. Deres forbrytelse var å bryte uskrevne regler og moralske normer. Og det provoserte at kvinner kunne «gå med fienden». Likevel ble de straffet langt hardere enn de økonomiske profitørene. Ingen andre grupper i Norge ble fratatt sitt statsborgerskap eller utvist som følge av sine handlinger under krigen.

Man kan ikke forstå behandlingen disse kvinnene fikk uten å se den i sammenheng med datidens kvinnesyn og kjønnsroller. Kvinnene ble internert og straffet for å tilfredsstille den norske befolkningens trang til hevn. De var lette å ta, de var en sårbar gruppe da krigen var over og følelsene slapp løs.

De hadde ikke brutt noen lov bare ved å ha relasjoner til menn fra okkupasjonsmakten. Likevel viser avhørsprotokoller og andre offisielle dokumenter at det i realiteten var tale om å straffe kvinnene for deres handlinger i privatlivet. Det må regnes som grundig dokumentert at disse kvinnenes rettsvern sviktet i etterkrigstiden.

Takk for oppmerksomheten!